

Rereading of the "Lu" in Ferdowsi's Shahnameh*

Seyyed Ali Ghasemzadeh¹
Aliakbar fakhro²

1. Introduction

Accuracy in the lexical and grammatical system of neighboring or family dialects and lexical etymology and structural studies in them can lead to the recognition of dialects and their lexical and grammatical systems. Therefore, the original and living dialects of Persian should be considered as the inheritors of the language of ancient Iran, which in a dialogue-oriented or dialectical process helps to preserve and preserve the original Persian language. According to this principle, we believe that paying attention to the phonetic, lexical and grammatical system of the original surviving Persian dialects; Because the Sorkhe dialect and common dialects in the north Like Tabari dialect, it can help to read ancient literary texts such as Shahnameh and sometimes the works of great classical poets. Therefore, this research can be considered as a victory for structural research among Iranian dialects and their role in a more accurate reading of literary texts.

2. Methodology

In this essay, the author tries to induce, on the one hand, the importance of dialectological knowledge in the accurate understanding of classical texts; On the other hand, this research can

---

*Date received: 03/10/2020

Date accepted: 17/11/2020

1. Professor of Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. Email: s.a.ghasemzadeh@hum.ikiu.ac.ir
2. PhD Student in Persian Language and Literature, Semnan University, Iran. Email: Aliakbar.fakhro@gmail.com

show the exact meaning of the word "Lu" in Shahnameh and its correct meaning, show the exact form of recording a verse in the story of Bahram Gour Shahnameh and correct the mistakes of correctors and commentators in recording Help it; A point that has been neglected so far from the perspective of Shahnameh scholars, lexicographers and commentators of Shahnameh.

3. Discussion

Analysis of their lexical system and comparative semantics with ancient Persian words can solve many different phonetic and semantic problems of classical Persian texts and even some mistakes of correctors and commentators in that field. Unlike today's standard language, in which a large part of its lexical range, both phonetically and in writing, has distanced itself from the ancient forms of ancient languages, and Persian speakers are fragmented in the original pronunciation of those words, Sometimes common words in living Persian dialects such as Sorkhei, Khorasani, Kurdish, Lori, Tabari, etc. have not yet lost their original and close nature in the ancient Persian languages. Meanwhile, the story of the word "Lu" in Shahnameh can be a good example to prove this claim. Undoubtedly, re-reading this word in the process of the chain of Ferdowsi's theology and its adaptation to the quality of its insertion and registration in the Shahnameh version and descriptions and sometimes Persian cultures is important and special:

lu: Among today's living dialects, this word is widely used in at least two dialects, Sorkheh and Tabari. In the Tabari dialect, it is pronounced with the pronunciation of "Li" (Li) meaning the nest or nest of poultry and livestock, and in the Sorkhe dialect it is used in two pronunciations and in two meanings that Of course, in none of the existing Persian cultures have these meanings been mentioned from the oldest to the newest: one with the first pronoun with the pronunciation of "Lu" meaning "sheep pen" and the other, "low" to the first conquest. The importance of this word in showing the correct form of the verse "بدو سرشبان گفت از ایدر برو" in Shahnameh, which is recorded in almost all existing versions of Shahnameh with suspicion and intrusion. It seems that the unfamiliarity of the copyists and proofreaders with the exact meaning of "Lu" has caused this difference between the manuscripts and the inclusion of various forms

of it in the Shahnameh editions. The verse in the story of " بهرام گور با " was used when Bahram Goor entered the meadow and confronted the chief shepherd of the area:

دهی تازه پیش اندر آیدت نو بدو سرشبان گفت ز ایدر برو

Carefully in other versions of Shahnameh, it is found that due to unfamiliarity, this word has been changed to "now". Other ancient editions, such as the Shahnameh of Calcutta, by Turner Makan, vol. 3, p. 1522, have almost recorded the verse as above. But later correctors, including the Absolute Creator, with a slight change, preferred " رهی " to " دهی ":

بدو سرشبان گفت از ایدر برو رهی تازه پیش اندر آیدت نو

(Ferdowsi, Shahnameh Correction of the Khaleghi Motlagh, 2009: Vol. 6, 926)

Although all later editors of the Shahnameh have used the word "now" instead of "lu", In his dictionary, Ali Akbar Dekhoda has included the desired verse in another way as evidence for the word "Lu":

بدو برشبان گفت از ایدر بدو ره تازه پیش آیدت پر ز لو

On the other hand, by referring to the ancient dictionary under the word "lu", one can clearly see The basis of Dekhoda in recording this verse is an adaptation of Jahangiri Dictionary (written in 1017 AH) which has given the following verse as evidence. Apart from what special version of the Shahnameh was available to lexicographers such as the owner of Jahangiri culture, which led to the registration of the above form A version that may not have survived the bite of time and has not reached our time; If we pay attention to the forms in the mentioned cultures, the fundamental differences of the correctors and lexicographers in recording the correct form of this verse will be revealed. It is interesting that in cultures, "Lu" in this verse is brought as a proof to prove the meaning of "ridge and height". This is while due to the accompaniment of words such as the chief shepherd who mostly deals with other shepherds, sheep, cages and meadows due to his job And the relevance of the subject that arises from the general content of the word in the previous verses; It means talking about a lot of sheep and looking for the house of their rich owner in the

village" Not only the word "Lu" should have the same pronunciation (Lu) and common meaning in the Tabari and Sorkha dialects; but also The registration of the word "now" instead of "Lu" is also strange and does not have a clear and precise form and meaning. According to the evidence before and after Ferdowsi's statement to "دهی", it is quite clear that the form "رهی" is preferable to "Rahi", although in most versions, including the Moscow edition, "Dehi" has been recorded.

4. Conclusion

In this article, due to the necessity of re-reading the words of classical texts and comparing and matching them with living and common Persian words in Iranian dialects, the word "Lu" in the chain of bit accompaniment in Ferdowsi's Shahnameh has been studied And while preferring the form "Lu" in Shahnameh over other selected words and A preferred recording of this verse has been obtained as "بدو سرشبان گفت از ایدر برو/ دهی تازه پیش آیدت پر ز گو" in Ferdowsi's Shahnameh.

Keywords: ferdowsi's shahnameh, Text correction, Sorkhei dialect, tabari dialect, Lu word.

References [In Persian]:

- Abolghasemi, M. (2006), *Etymology*. Tehran: Ghoghnoos.
- Adib Tousi, M. A. (2009). *Literary dictionary*, (Introduction by Manouchehr Mortazavi, two-volume course, Tehran: Institute of Islamic Studies, University of Tehran - McGill University.
- Anjavi Shirazi, M. (1980). *Jahangiri Dictionary*, (R. Afifi, ed.). Second Edition, 2-Volume, Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad.
- Baroumand Said, J. (2004). *Etymology and derivation in Persian language*, First Edition, Kerman: Shahid Bahonar University Press.
- Dehkhoda, A. (1993). *Dictionary*, Tehran: University of Tehran press.
- Fakhro. A & Esmaili, E. (2010). *Grammatical description of Sorkhe dialect*, Semnan: Semnan University press.

- Ferdowsi, A. (1935). *Shahnameh of Ferdowsi*, Edited and Correction by Saeed Nafisi, Tehran: Brokhim press.
- Ferdowsi, A. (1982). *Shahnameh*, Correction of Mohammad Dabir Siyaghi, third edition, Tehran: Scientific press.
- Ferdowsi, A. (1990). *Shahnameh*, Correction of Jules Moll with introduction by Mohammad Amin Riahi, Volume 5, First Edition, Tehran: Sokhan press.
- Ferdowsi, A. (1995). *Shahnameh of Ferdowsi*, Edited by Mehdi Gharib and Mohammad Ali Behboodi, first edition, Tehran: Toos press.
- Ferdowsi, A. (1996). *Shahnameh*, By Parviz Atabaki (based on Jules Moll Shahnameh), first edition, Tehran: Scientific and Cultural press.
- Ferdowsi, A. (2000). *Shahnameh of Ferdowsi*, Based on the Moscow edition under the supervision of Saeed Hamidian, fifth edition, Tehran: Qatreh press .
- Ferdowsi, A. (2001). *Shahnameh* ,Critical Correction and Analytical Introduction by Mostafa Jeyhouni, Third Edition, Tehran: Shahnameh Pajoohi press.
- Ferdowsi, A. (2007). *Shahnameh of Ferdowsi*, Based on Brokhim edition, correction by Abbas Iqbal Ashtiani and others, first edition, four-volume, Tehran: Talaieh press.
- Ferdowsi, A. (2008). *Shahnameh*, Based on Moscow Press, Tehran: Hermes press.
- Ferdowsi, A. (2009). *Shahnameh of Abolghasem Ferdowsi*, correction by Jalal Khaleghi Motlagh, second edition, Tehran: the Great Islamic Encyclopedia Center press.
- Ferdowsi, A. (no date). *Shahnameh book*, Correction of Turner Makan, Volume II, Calcutta press.
- Kamali, S. (2009). Application of typology in the originality of manuscripts, *Journal of Literary Research*, 40, 101-115.
- Kazazi, M. (2015). *Name Bastan*, Fourth Edition, Volume 7, Tehran: Samat press.
- Khleghi Motlagh, J. (2010). *Shahnameh Notes*, Volume 9, First Edition, Tehran: Publication of the Great Islamic Encyclopedia Center.
- Modabberi, M. (2003). Dialect words in the Makhzan Aladviye, *Journal of Literature and Language* (Faculty of Literature and Humanities, Shahid Bahonar, Kerman), 13, 187-212.

- Mohammad Hassan Ebn-e khalaf-e Tabrizi (1997). *Conclusive proof, By the efforts of Mohammad Moin*, Tehran: Amirkabir press.
- Mohammad Padeshah. (1984). *Anandraj Dictionary*, Under the supervision of Mohammad Dabir Siyaghi, 7-volume volume, Tehran: Khayyam press.
- Rashidi, A. (1958). *Rashidi Dictionary*, correction of Mohammad Abbasi, Tehran: Barani Bookstore.
- Rezaei, H. & Zaheri. E. (2015). Semantic study of some ancient Persian words based on Bakhtiari dialect, *Journal of Lexicography*, 4, 193-196.
- Zomorodian, R. (2000), *Guide to collecting and describing dialects*, Mashhad: Ferdowsi University press.

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال نوزدهم، شماره سی و نهم، بهار و تابستان ۱۴۰۰

بازخوانی واژه «لو» در شاهنامه فردوسی*

سیدعلی قاسم زاده (نویسنده مسئول)^۱

علی اکبر فخرو^۱

چکیده

بازنگری در متون گذشته و تطبیق واژه‌های مبهم یا ناآشنای آن‌ها با واژه‌های رایج و زنده در برخی گویش‌ها-البته پس از اطمینان از اینکه، از رهگذر خطای محرران و نسخه‌نویسان نیست- می‌تواند رافع ابهامات ناخواسته متونی باشد که به سبب ناآشنایی مصححان و فرهنگ‌نویسان با گویش‌ها یا غفلت از آن‌ها، به نادرست ثبت شده یا به جرح و تعدیل ذوقی انجامیده و گاه در فرهنگ‌ها به اشتباه معنا شده است. در میان متون کلاسیک فارسی، شاهنامه فردوسی به سبب گرایش ذاتی آن به احیای زبان فارسی و دقت در کاربست واژه‌های سره فارسی، زمینه‌ای مناسب برای بازنمایی مشکل ضبط و ثبت صحیح بیت‌ها و واژه‌های در فرایند تصحیح و فرهنگ‌نویسی است. بنا بر همین ضرورت، این جستار به شیوه استقرایی و با بررسی مفهوم واژه «لو» از خلال گویش‌های رایج و زنده مانند گویش سرخه‌ای و طبری، ضمن بیان معنای صحیح و دقیق آن در شاهنامه و اثبات نادرستی درج معنای «پشته یا بلندی» در مصراع «رهی تازه پیش آیدت پر ز لو» به این نتیجه رسیده است که تمامی نسخه‌های موجود شاهنامه به دلایلی مانند در اختیار نداشتن نسخه‌ای که واژه «لو» در آن به کار رفته باشد با بی‌اعتنایی به ضبط این بیت در برخی فرهنگ‌های

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۷/۱۲

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۰۸/۲۷

(DOI): 10.22103/JIS.2020.16574.2078

صص ۲۴۸-۲۲۹

۱. استاد دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران.

s.a.ghasemzadeh@hum.ikiu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سمنان، ایران. Aliakbar.fakhro@gmail.com

فارسی از جمله فرهنگ جهانگیری و فرهنگ دهخدا از ضبط درست واژه «لو» و بیت مربوط با آن غافل مانده‌اند.

واژه‌های کلیدی: شاهنامه فردوسی، تصحیح، گویش سرخه‌ای، گویش طبری، واژه «لو».

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسأله

در میان متون کهن فارسی، گاه واژه‌هایی دیده می‌شود که به سبب منسوخ شدن آن واژه در میان اهل زبان و گاه خطای ناسخان و یا افتادگی و ناخوانایی نسخ خطی، دریافت معنا و ساخت صرفی آن‌ها دشوار می‌نماید. از این رو در مواجهه با چنین موقعیتی مصححان و به تبع آن، فرهنگ‌نویسان به سوی حذف آن واژه نامفهوم و به زعم خویش ناآشنا، و جایگزین کردن آن با واژه‌هایی به ظاهر معنادار در بافت کلام روی می‌آورند؛ اما فارغ از این موضع‌گیری‌های نفی طلبانه و یا انفعالی، مصححان و فرهنگ‌نویسان با دقت در واژه‌های زنده برخی از گویش‌ها - که کمتر از زبان معیار در معرض دگرگونی و انحراف از زبان‌های پیش از اسلام قرار گرفته‌اند - می‌توان به رفع بسیاری از ابهامات و تردیدهای مصححان و فرهنگ‌نویسان در درج درست واژه‌هایی خاص، و در نتیجه ابلاغ معنای واژه‌ها در گزاره‌های ادبی متون کهن کمک کرد. بنابراین یکی از مشکلاتی که احیاناً مصححان در تصحیح و سپس خوانندگان و شارحان در خوانش و فهم متون کهن با آن روبه‌رو هستند، وجود واژه‌هایی است که بازمانده گویش‌های ایرانی است که تشخیص صحت آوایی و معنایی آن به سبب تغییرات بسیار دشوار می‌نماید. بی‌گمان حضور این واژه‌ها در متون کلاسیک، نمودار اصالت آن متن‌ها و جایگاه آن‌ها در بازشناسی زبان‌های ایرانی است؛ اما بی‌دقتی و گاه ناآشنایی با صورت‌ها و معانی درست آن واژه‌های اصیل از یک سو و تغییرات گسترده در زبان معیار و بازخوانی متون از دریچه زبان معیار کنونی، باعث درک نادرست صورت و معنای آن‌ها می‌شود. بنابراین از سودمندی‌های مهم گویش‌شناسی بویژه حوزه مطالعات واژگانی، کمک به درک بهتر متون قدیم و آثار ادبی

کهن فارسی است که البته می‌تواند در بازشناسی لغات کهن و نادر متون ادب فارسی به کار آید؛ چنانکه همواره تصریح می‌شود «با استفاده از دستور و واژه‌های گویش‌ها می‌توان بسیاری از نکات مبهم را - که در متون کهن فارسی دری وجود دارد - روشن کرد؛ زیرا این گویش‌ها ادامه یا هم‌خانواده زبانی هستند که در متون کهن فارسی به کار رفته است.» (زمردیان، ۱۳۷۹: ۱۴) این مهم زمانی برجسته‌تر می‌شود که توجه شود، آثار ادبی فارسی پیوندی ناگسسته با گویش مادری آفریننده آن‌ها دارد؛ زیرا نبود الزام یا جبر حکومتی در پالایش گویش‌ها و یا تحکم قدرت مرکزی برای پذیرش گویش رایج در مرکز حکومت به عنوان زبان معیار و ترجیح آن بر دیگر گویش‌های رایج، محظوریت یا محدودیتی برای گویشوران در استفاده نکردن از گویش مادری در آفرینش شعر یا نثر ادبی ایجاد نمی‌کرد. از این روست که گاه و بیگاه با واژه‌هایی در متون رو به رو می‌شویم که بیش از آنکه ناشی از رسم‌الخط نادرست یا بدخطی محرر متن باشد، چه بسا به سبب ماهیت اصیل و ریشه‌دار آن واژه، به ناآشنایی از صورت درست تلفظ آن‌ها و کوشش برای شبیه‌سازی و ارائه معنای ذوقی آن برمی‌گردد؛ موضوعی که موجبات بیان آرای تردیدآمیز، جرح و تعدیل در متن یا اظهار بی‌اطلاعی یا مبهم بودن از سوی مصصح یا شارح می‌گردد.

این رسم طبیعت و تاریخ است که گویش‌ها و زبان‌ها به دلایل مختلف فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و... همواره در معرض تغییر، فراموشی و یا نابودی قرار دارند؛ اما از آنجا که بین گویش‌های هر زبان به سبب ارتباطات اقتصادی، فرهنگی، فکری و... پیوندهای آوایی، نحوی و واژگانی بسیار وجود دارد، نباید با فراموشی یا کم‌کاربرد شدن گویشی خاص ناامیدانه به نظاره حرکت فرسایشی یا فراموشی آن نشست. دقت در دستگاه واژگانی و دستوری گویش‌های هم‌جوار یا هم‌خانواده و ریشه‌شناسی واژگانی و مطالعات ساختاری در آن‌ها، می‌تواند به بازشناسی گویش‌ها و دستگاه‌های واژگانی و دستوری آن‌ها منجر شود. از این رو، بایست گویش‌های اصیل و زنده ایرانی را میراث‌دار زبان ایرانی باستان دانست که در فرایندی گفت و گو محور یا دیالکتیکی (Dialectical) به حفظ و ماندگاری زبان اصیل فارسی کمک می‌کند. بنا بر همین اصل معتقدیم که توجه به نظام

آوایی، واژگانی و دستوری گویش‌های اصیل ایرانی، چون گویش سرخه‌ای^۱ و گویش‌های رایج در شمال، مثل گویش طبری می‌تواند به بازخوانی متون ادبی کهن از جمله شاهنامه و گاه آثار شاعران کلاسیک بزرگ یاری رساند. لذا این پژوهش را می‌توان فتح بابی برای تحقیقات ساختاری در میان گویش‌های ایرانی و نقش آن‌ها در بازخوانی دقیق‌تر متون ادبی دانست.

۲-۱. روش تحقیق

نویسنده در این جستار، به شیوه استقرایی می‌کوشد از یک سو، به اهمیت دانش گویش‌شناسی در فهم دقیق متون کلاسیک بپردازد؛ زیرا «شناخت معنی حقیقی واژه» در حقیقت تاریخ یک واژه از کهن‌ترین زمان کاربرد آن تا زمان نوشتن تاریخ آن واژه و رواج آن از لحاظ لفظی و معنایی (ابوالقاسمی، ۱۳۸۵: ۱۱) اهمیتی انکارناپذیر دارد و از دیگر سو، این پژوهش می‌تواند ضمن بیان معنای دقیق واژه «لو» در شاهنامه و بیان مفهوم صحیح آن، صورت دقیق و صحیح ضبط یک بیت را در داستان بهرام گور شاهنامه نشان دهد و به اصلاح خطای مصححان و شارحان در ثبت آن کمک کند؛ نکته‌ای که تاکنون از منظر شاهنامه‌پژوهان، فرهنگ‌نویسان و شارحان شاهنامه مغفول مانده است.

۳-۱. پیشینه تحقیق

در باب نقش گویش‌شناسی در حوزه‌هایی نظیر تصحیح متون یا نسخ خطی و حل مشکلات ساختاری و لغوی متون کلاسیک، تحقیقی مستقل و مستقیم انجام نشده است؛ تنها یک مقاله علمی-پژوهشی با عنوان «واژه‌های گویشی در مخزن الادویه» (۱۳۸۲) از محمود مدبری دیده شده است که به استخراج واژه‌های گویشی متن کتاب مخزن الادویه نوشته سید محمد حسین عقیلی شیرازی و سپس معنای آن لغات پرداخته است. روشن است این مقاله به سبب تکیه بر متن کتاب مذکور همچنین نشان دادن دخالت واژه‌های گویشی (اصفهانی، تنکابنی، دیلمی، شیرازی و...) یا به عبارت دیگر نمایش دخالت گویش‌های فارسی در واژه‌گزینی متن، اهمیت دارد؛ اما با این رویکرد نویسنده در این جستار، که به شیوه استقرایی می‌کوشد به درک صحیح واژه کم کاربرد و ناآشنای «لو» و بازخوانی کیفیت درج و ثبت آن در نسخ شاهنامه و ارائه صورت صحیح ثبت آن بپردازد متفاوت

است. مقاله «بررسی معنایی چند واژه کهن فارسی بر اساس گویش بختیاری» (رضایی و ظاهری، ۱۳۹۴) از جمله مقالاتی است که تا حدود بسیار به مقاله حاضر نزدیک می‌نماید؛ اما زمینه بحث (شاهنامه) و موضوع مقاله حاضر با مقاله مزبور هیچ همپوشانی ندارد. البته در این باب، از مقاله «کاربرد گونه‌شناسی در اصالت نسخ خطی» (کمایی فرد، ۱۳۸۸) نیز نمی‌توان غافل ماند؛ اما این مقاله نیز بیشتر تکیه بر گونه‌شناسی دارد نه گویش‌شناسی که از این منظر کاملاً با پژوهش حاضر متفاوت است. کتاب «ریشه‌شناسی و اشتقاق در زبان فارسی» (۱۳۸۳) نوشته جواد برومند سعید نیز از جمله کوشش‌هایی است که به ریشه‌شناسی واژه‌هایی خاص در زبان فارسی و گاه برخی گویش‌ها چون گویش کرمانی پرداخته است که گرچه گاه با شواهدی شعری همراه است، به سبب هدف و رویکرد کتاب، یعنی ریشه‌شناسی برخی واژه‌های فارسی، با مقاله حاضر تفاوت ماهوی دارد.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. شکل املائی و معنای دقیق واژه «لو» در شاهنامه به کمک گویش

سرخه‌ای و طبری

گویش‌های رایج ایرانی امروز که در حقیقت بازمانده و میراث زبانی و فرهنگی تمدن ایران باستان‌اند، همچون سفالینه‌ها و کتیبه‌ها، قدمتی دیرینه دارند. از آنجا که این گویش‌ها، همچون زبان معیار امروزی در معرض تحول و تغییر گسترده آوایی^۱، واژگانی، صرفی و نحوی قرار نگرفته‌اند، اصالت و جایگاهی غیرقابل‌انکار در بازشناسی زبان‌های ایرانی باستان دارند. واکاوی دستگاه واژگانی و معناشناسی تطبیقی آن‌ها با واژه‌های کهن فارسی می‌تواند بسیاری از مشکلات مختلف آوایی و معنایی متون کلاسیک فارسی و حتی برخی اشتباهات مصححان و شارحان را در آن حوزه حل کند. برخلاف زبان معیار امروزی که بخش وسیعی از دایره واژگانی آن، چه در شکل آوایی و چه در شکل نوشتاری از صورت‌های کهن زبان‌های باستانی فاصله گرفته و فارسی زبانان در تلفظ اصیل آن واژه‌ها دچار تشتت شده‌اند، گاه واژه‌های رایج در گویش‌های زنده ایرانی چون گویش سرخه‌ای، خراسانی، کردی، لری، طبری و... هنوز ماهیت اصیل و نزدیک خویش را به زبان‌های کهن ایرانی از

دست نداده‌اند واژه‌هایی که در گستره متون کلاسیک فارسی - که غالباً به زبان گذشته ایران وفادارترند - نمودی مشهود دارند و بی‌شک معناشناسی لغات سره فارسی در متون کلاسیک و مقایسه آن با واژه‌های رایج گویشی می‌تواند هم به اهمیت و اصالت گویش‌های ایرانی اشاره کند و هم در فهم بهتر و ضبط صحیح‌تر آن‌ها در متون و فرهنگ‌ها کمک کند. در این میان سرگذشت واژه «لو» در شاهنامه می‌تواند دست‌مایه خوبی برای اثبات این ادعا باشد. بی‌گمان بازخوانی این واژه در فرایند زنجیره همیشینی کلام فردوسی و تطبیق آن با کیفیت درج و ثبت آن در نسخ شاهنامه و شروح و گاه فرهنگ‌های فارسی حلاوتی خاص دارد:

لو (lu): در میان گویش‌های زنده امروزی این واژه حداقل در دو گویش سرخه‌ای و گویش طبری حیات و رواج گسترده دارد. در گویش طبری با تلفظ «لی» (Li) به معنای آغل یا آشیانه ماکیان و دام و دد و در گویش سرخه‌ای به دو صورت تلفظی و به دو معنا به کار می‌رود که البته در هیچ کدام از فرهنگ‌های موجود فارسی از کهن‌ترین تا جدیدترین این معانی نیامده است: یکی با تلفظ «lu» به معنی «آغل گوسفندان» و دیگری، «لو» (low) به فتح اول، به معنای «بالا و بلند» است. اهمیت این واژه در نمایش صورت درست بیت «بدو سرشبان گفت از ایدر برو...» در شاهنامه است که تقریباً در تمام نسخ موجود شاهنامه با شک و شبهه و با دخل و تصرف ثبت شده است. گویا ناآشنایی نسخه‌نویسان و مصححان از معنای دقیق «لو»، باعث این اختلاف نسخ و درج شکل‌هایی گوناگون از آن در چاپ‌های شاهنامه شده باشد. بیت مورد نظر که در داستان «بهرام گور با ماهیار گوهرفروش» آمده، هنگام ورود بهرام گور به مرغزار و رو به رو شدن با سردسته چوپانان منطقه به کار رفته است:

بدان مرغزار اندرون راند شاه	ز لشکر هر آن کس که بُد نیک خواه
یکی بیشه دیدند پر گوسفند	شبانان گریزان ز بیم گزند
یکی سرشبان دید بهرام را	بَر او دوید از پی نام را
بدو گفت بهرام کاین گوسفند	که آرد بدین جای ناسودمند؟

ز گیتی من آیم بدین مرغزار
به دشت اندر آوردم از کوه دوش
پیچد همی از نهیب و گزند
همان زر و سیم است و هم زیورست
سر جعد زلفش شکن برشکن...
پدیدار کن راه و بر ما پیش
دهی تازه پیش اندر آیدت نو
به نزدیکی کاخ بهرامشاه
به جشن آید آن مرد با دستگاه
به گوش آیدت نوش و آواز چنگ
یکی جامه خسرو آرای خواست
همانا پر از آرزو شد سرش
که اکنون شود شاه ایران به ده
همه سوی گفتار دارید گوش
نهد بی گمان بر سرش تاج زر

(فردوسی، ۱۳۷۹: ج ۷، ۷۳۸-۷۶۲)

اما با دقت در نسخ دیگر شاهنامه، دریافته می‌شود که به سبب ناآشنایی، این واژه به «نو» تغییر یافته است. البته شکل نزدیک به هم دو کلمه (لو/نو) در نسخ خطی را نباید از نظر دور داشت، چنانکه در شاهنامه چاپ بروخیم و چاپ مسکو اینچنین آمده است:

بدو سرشبان گفت از ایدر برو دهی تازه پیش اندر آیدت نو

(فردوسی، ۱۳۸۶: ج ۳، ۲۰۸۲؛ فردوسی، ۱۳۷۹: ج ۷، ۷۵۴؛ فردوسی، ۱۳۶۹:

ج ۵، ۹۳۵ و فردوسی، ۱۳۶۱: ۱۸۸۳)

چاپ‌های کهن دیگر نیز مانند شاهنامه چاپ کلکته، به اهتمام ترنر ماکان، ج ۳، ص ۱۵۲۲، تقریباً بیت را به صورت فوق ضبط کرده‌اند؛ اما مصححان متأخر از جمله خالقی مطلق با اندکی تغییر «رهی» را به جای «دهی» ترجیح داده‌اند:

بدو سرشبان گفت کای شهریار
همین گوسفندان گوهر فروش
توانگر خداوند این گوسفند
به خروار با نامور گوهرست
ندارد جز از دختری چنگ زن
کجا باشد ایوان گوهر فروش؟

بدو سرشبان گفت ز ایدر برو
به شهر آید آواز زان جایگاه
چو گردون بپوشد حریر سیاه
گر ایدونک باشدت لختی درنگ
چو بشنید بهرام بالای خواست
جدا شد ز دستور وز لشکرش
چنین گفت با موبدان روزبه
نشیند بدان خان گوهر فروش
بخواهد همان دخترش از پدر

بدو سرشبان گفت از ایدر برو رهی تازه پیش اندر آیدت نو

(فردوسی، ۱۳۸۸: ج ۶، ۹۲۶)

خالقی مطلق - که برای تصحیح شاهنامه از میان ۴۵ نسخه خطی، ۱۵ نسخه مهم تر را اساس کار خویش قرار داده است - در پانوشت بیت مورد نظر (ص ۴۸۷) و ضبط نسخه بدلها تنها به اختلاف «دهی» به جای «رهی» و «اندر آید بنو» به جای «اندر آیدت نو» در برخی نسخه های مورد نظر خویش اشاره کرده است. با وجود اینکه همه چاپ های مصححان متأخر شاهنامه، به جای واژه «لو» از واژه «نو» استفاده کرده اند: «بدو سرشبان گفت: ز ایدر برو/ دهی تازه پیش اندر آیدت نو» (ر.ک: شاهنامه، تصحیح انتقادی مصطفی جیحونی، ۱۳۸۰: ج ۳، ۷۵۵؛ شاهنامه، تصحیح و ویرایش مهدی قریب و محمدعلی بهبودی، ۱۳۷۴: ج ۴، ۷۵۹؛ شاهنامه، به کوشش پرویز اتابکی، ۱۳۷۵: ۹۳۵؛ شاهنامه فردوسی، به کوشش سعید حمیدیان، ۱۳۷۹: ج ۷، ۷۵۴؛ شاهنامه فردوسی، به کوشش سعید نفیسی، ۱۳۱۴: ص ۲۱۶۷؛ نامه باستان، ۱۳۹۴: ج ۷: ۶۰۲۸) علی اکبر دهخدا در لغت نامه خویش بیت مورد نظر را به گونه ای دیگر، به عنوان شاهد برای واژه «لو» درج کرده است:

بدو بر شبان گفت از ایدر بدو ره تازه پیش آیدت پر ز لو

(نک: دهخدا، ذیل لو)

در نقد بیت ثبت شده فوق باید اشاره کرد، با وجود آنکه «بدو» (به او) در ابتدای مصراع اول با «بدو» (امر به دویدن) در انتهای مصراع تفاوت معنایی و جناس تام دارد؛ اما به سبب پرهیز فردوسی از تکرار بلاوجه، نمی توان ضبط دهخدا را شکلی صحیح و دقیق از شاهنامه دانست.

از دیگر سو، با رجوع به فرهنگ لغات کهن، ذیل واژه «لو»، آشکارا می توان دریافت، اساس دهخدا در ثبت این بیت، اقتباس از فرهنگ جهانگیری (تألیف ۱۰۱۷.ه.ق) است که بیت زیر را به عنوان شاهد آورده است:

بدو سرشبان گفت از ایدر برو ره تازه پیش اندر آیدت لو

(ر.ک: انجوی شیرازی، ۱۳۵۹: ج ۲، ۲۰۹۳)

از این رو، با توجه به اینکه در فرهنگ لغات فارسی پیش از جهانگیری از واژه «لو» در معنای «بلندی و پشته» سخنی به میان نیامده است، به نظر می‌رسد بنیاد همه فرهنگ‌های فارسی در ثبت لغت «لو» و شاهد آوردن بیت منظور از شاهنامه، فرهنگ جهانگیری باشد؛ چنانکه در «فرهنگ رشیدی» (تألیف ۱۰۶۴ ه.ق) عیناً مانند فرهنگ جهانگیری آمده است:

«لو: بالفتح حلوا:

لولوزینه اش در کار کردم ز جام عشرتش بیدار کردم

و پشته و بلندی، فردوسی گوید:

بدو سرشبان گفت از ایدر برو ره تازه پیش اندر آیدت لو» (رشیدی،

۱۳۳۷: ج ۲، ۱۳۰۰)

گرچه در فرهنگ آندراج (تألیف ۱۳۰۶ ه.ق) توضیحات و صورتی تقریباً یکسان با فرهنگ رشیدی در ذیل کلمه «لو» دیده می‌شود؛ (ر.ک: محمد پادشاه، ۱۳۶۳: ج ۵، ۳۷۱۵) نویسنده «برهان قاطع» (تألیف ۱۰۶۲ ه.ق) بدون اشاره به شاهی از متون کهن از جمله شاهنامه، معنای بلندی و پشته را یکی از معانی رایج «لو» دانسته است. (ابن خلف تبریزی، ۱۳۷۶: ۱۹۰۹) با این حال، محمد معین مصحح برهان قاطع به نقل از لغت نامه دهخدا، بیت ذیل را به عنوان شاهد معنای «لو» در حاشیه کتاب ثبت کرده است:

بدو برشبان گفت ایدر بدو ره تازه پیش آیدت پر ز لو

(ر.ک: همان: ۱۹۰۹)

فارغ از اینکه چه نسخه‌ای خاص از شاهنامه در دسترس فرهنگ‌نویسانی چون صاحب فرهنگ جهانگیری بوده که به ثبت صورت فوق منجر گشته است، نسخه‌ای که شاید از گزند روزگار در امان نمانده و به دست مصححان روزگار ما نرسیده است، اگر به صورت‌های موجود در فرهنگ‌های یاد شده توجه شود، اختلاف نظرهای بنیادین مصححان و فرهنگ‌نویسان در ثبت صورت درست این بیت آشکار می‌گردد؛ چنانکه

برخی به جای «دهی» از «رهی» و برخی به جای «لو» از «نو» استفاده کرده‌اند. جالب اینجاست که در فرهنگ‌ها «لو» را در این بیت، شاهدی برای اثبات معنای «پشته و بلندی» آورده‌اند. این درحالی است که با توجه به همنشینی واژگانی چون **سروشبان** یا **شبان** که بیشتر به سبب شغلش با **چوپانان** دیگر، **گوسفندان**، **آغل** و مرغزار سروکار دارد از یک سو، و تناسب موضوعی که از فحوای کلی کلام در ابیات قبلی برمی‌آید، یعنی سخن گفتن از گوسفندان بسیار و در جستجوی رسیدن به منزل صاحب ثروتمند آن‌ها در روستا (ده) «چنین گفت با موبدان روزبه / که اکنون شود شاه ایران به **ده**» نه تنها واژه «لو» بایست به همان صورت تلفظی (Lu) و معنایی رایج در گویش طبری و سرخه‌ای؛ یعنی «آغل دام و گوسفندان» در نظر گرفته شود؛ زیرا بهترین نشانه برای رسیدن به مکان صاحب گوسفندان - که بهرام در پی آن بود - آغل‌های فراوان گوسفندان اوست؛ ثبت واژه «نو» به جای «لو» نیز غریب است و صورت و معنایی روشن و دقیق ندارد.

با توجه به شواهد قبل و بعد و تصریح فردوسی به «ده» کاملاً آشکار می‌شود که صورت «دهی» بر «رهی» ترجیح دارد، گرچه در بیشتر نسخه‌ها از جمله چاپ مسکو «دهی» ضبط شده است.

نکته دیگر که از تصرف نسخه نویسان شاهنامه برای توجیه ضبط واژه «نو» به جای «لو» و حذف آن پرده برمی‌دارد؛ تغییر واژه «بدو» به «برو» برای جلوگیری از نادرستی در قافیه بیت است. چنانکه اگر «بدو» بخواهد با واژه «نو» قافیه گردد خطای در حدو ایجاد می‌گردد و بیت دچار عیب «اقوا» در قافیه می‌گردد. بدیهی است برای پرهیز از این خطا «برو» می‌تواند جای «بدو» را بگیرد که پیشتر به مناسبت با «لو» آمده بود و اکنون به دلایل مختلف - که یاد شد - به «نو» بدل شده است. شاید به سبب امکان نادرستی قافیه کردن «بدو» با «نو» منجر شد که هیچ کدام از مصصحان صورت «بدو» را در مصراع اول بر «برو» ارجح ندانند. اما اگر ضبط واژه «لو» (Lu) را در معنای «آغل» بپذیریم دیگر نیازی به تغییر واژه «برو» احساس نمی‌شود و به این طریق فردوسی را از تکرار صوری واژه «بدو» -

هرچند با تفاوت معنایی- دور داشته‌ایم. با این اوصاف می‌توان احتمال داد صورت صحیح تر و خالی از ابهام بیت مورد نظر، اینگونه باشد^۳:

بدو سرشبان گفت از ایدر برو دهی تازه پیش آیدت پر ز لو

۳. نتیجه‌گیری

در این جستار بنابر ضرورت بازخوانی واژه‌های سره متون کلاسیک و مقایسه و تطبیق آن با واژه‌های زنده و رایج فارسی در گویش‌های ایرانی، به بررسی واژه «لو» در زنجیره همنشینی بیتی در شاهنامه فردوسی پرداخته است و ضمن ترجیح صورت «لو» در شاهنامه بر واژگان منتخب دیگر و بیان معنایی تازه از آن در شاهنامه و اشاره به احتمال نقص معنای ارائه شده این واژه در فرهنگ لغات معتبر و حتی کهن فارسی- که «لو» را در معنای نوعی حلوا و بلندی و پشته آورده‌اند- به ضبطی ترجیحی از این بیت به شکل: «بدو سرشبان گفت از ایدر برو/ دهی تازه پیش آیدت پر ز لو» در شاهنامه فردوسی دست یافته است. به باور نگارندگان، هیچ کدام از نسخ عرضه شده از شاهنامه به دلایلی چند؛ چون ناآشنایی معنایی با واژه «لو» و شاید تغافل از حیات و کاربرد این واژه در برخی از گویش‌های زنده بازمانده از زبان‌های ایرانی باستان در عصر حاضر و در دست نداشتن نسخه‌هایی که به درج واژه مزبور همت گمارده‌اند، صورت ترجیحی به دست آمده ما را درج نکرده‌اند. با وجود آنکه تقریباً این واژه از فرهنگ جهانگیری - که به عنوان شاهد برای اثبات معنای واژه «لو» از آن استفاده کرده است- وارد فرهنگ‌های فارسی از جمله فرهنگ دهخدا شده است، اما وجوه معنایی متفاوت آن درج و ضبط نشده است؛ در حالی که معنای دقیق این واژه در بیت منظور نگارندگان به استناد رواج واژه گویشی «لو» در برخی از گویش‌های بازمانده زبان‌های ایرانی باستان مانند گویش سرخه‌ای و گویش طبری «آغل دام و گوسفندان» است.

گرچه گمان ساختگی بودن واژه «لو» از سوی فرهنگ‌نویسانی چون جهانگیری نیز جای تأمل دارد؛ چنانکه سابقه واژه‌سازی و دخل و تصرف در ثبت واژه‌ها از سوی فرهنگ‌نویسان قابل انکار نیست. نشانه‌های یادشده، چون ارتباط معنایی میان زنجیره

۲۴۶ / بازخوانی واژه «لو» در شاهنامه فردوسی

واژگانی آمده در ابیات قبل و بعد بیت مورد نظر از یک سو و رواج و حیات این واژه در فرهنگ واژگان گویشی مردم منطقه سرخه در سمنان و بسیاری از مناطق روستایی گویش طبری در معنای «آغل دد و دام»، بر ساخته بودن واژه «لو» از جانب فرهنگ نویسان را به چالش می کشاند.

یادداشت‌ها

۱. گویش سرخه‌ای، منسوب به شهر سرخه، از توابع استان سمنان است که در ۲۰ کیلومتری جنوب غربی شهر سمنان قرار دارد.
۲. برای اطلاع بیشتر از فرایندهای آوایی در گویش سرخه‌ای نگاه کنید به:
فخرو، علی اکبر و اسماعیلی، عصمت. (۱۳۸۹). توصیف دستوری گویش سرخه‌ای. چاپ اول، سمنان: انتشارات دانشگاه سمنان.
۳. به نظر می‌رسد مصصّحان شاهنامه می‌بایست بار دیگر با دقت در نسخه‌های خطی و سنگی موجود و مورد استفاده خویش و بازنگری دقیق در شکل املائی بیت مورد نظر، احتمال ناخوانایی یا بی‌دقتی در نقطه‌گذاری نسخه‌نویسان را در نظر داشته باشند.

کتابنامه

- ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۸۵). *ریشه شناسی (تیمولوژی)*. چاپ سوم. تهران: نشر ققنوس.
- ادیب طوسی، محمدامین. (۱۳۸۸). *فرهنگ لغات ادبی*. با مقدمه منوچهر مرتضوی. دوره دو جلدی. تهران: مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران - دانشگاه مک گیل.
- انجوی شیرازی، میرجمال‌الدین حسین بن فخرالدین. (۱۳۵۹). *فرهنگ جهانگیری*. ویراسته - رحیم عقیفی. چاپ دوم. دوره ۲ جلدی. مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- برومند سعید، جواد. (۱۳۸۳). *ریشه‌شناسی و اشتقاق در زبان فارسی*. چاپ اول. کرمان: انتشارات دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- خالقی مطلق، جلال. (۱۳۸۹). *یادداشت‌های شاهنامه*. ج ۹. چاپ اول. تهران: نشر مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.

- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۲). *نعت نامه*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رشیدی، عبدالرشید بن عبدالغفور. (۱۳۳۷). *فرهنگ رشیدی*. تصحیح محمد عباسی. تهران: کتابفروشی بارانی.
- رضایی، حمید و ظاهری، ابراهیم. (۱۳۹۴). «بررسی معنایی چند واژه کهن فارسی بر اساس گویش بختیاری». *مجله فرهنگ نویسی*. شماره ۴، صص: ۱۹۳-۱۹۶.
- زمردیان، رضا. (۱۳۷۹). *راهنمای گردآوری و توصیف گویش ها*. مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.
- فخرو، علی اکبر و اسماعیلی، عصمت. (۱۳۸۹). *توصیف دستوری گویش سرخه ای*. سمنان: انتشارات دانشگاه سمنان.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۱۴). *شاهنامه فردوسی*. به کوشش و تصحیح سعید نفیسی. تهران: چاپ مطبوعه بروخیم.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۶۱). *شاهنامه*. تصحیح محمد دبیر سیاقی. چاپ سوم. تهران: انتشارات علمی.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۶۹). *شاهنامه*. تصحیح ژول مول با مقدمه محمد امین ریاحی. جلد پنجم. چاپ اول. تهران: انتشارات سخن.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۷۴). *شاهنامه فردوسی*. ویراسته مهدی قریب و محمد علی بهبودی. چاپ اول. تهران: انتشارات توس.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۷۵). *شاهنامه*. به کوشش پرویز اتابکی (بر اساس شاهنامه تصحیح ژول مول). چاپ اول. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۷۹). *شاهنامه فردوسی*. براساس چاپ مسکو زیر نظر سعید حمیدیان. چاپ پنجم. تهران: نشر قطره.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۸۰). *شاهنامه*. تصحیح انتقادی و مقدمه تحلیلی مصطفی جیحونی. چاپ سوم. تهران: انتشارات شاهنامه پژوهی.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۸۶). *شاهنامه فردوسی*. بر اساس چاپ بروخیم. تصحیح عباس اقبال آشتیانی و دیگران. چاپ اول. دوره چهار جلدی. تهران: انتشارات طلایه.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۸۷). *شاهنامه*. بر اساس چاپ مسکو. تهران: انتشارات هرمس.

۲۴۸ / بازخوانی واژه «لو» در شاهنامه فردوسی

- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۸۸). **شاهنامه ابوالقاسم فردوسی**. تصحیح جلال خالقی مطلق. چاپ دوم. تهران: نشر مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی.
- فردوسی، ابوالقاسم. (بی تا). کتاب شاهنامه. به اهتمام و تصحیح ترنر ماکان. جلد دوم. کلکته.
- کزازی، میرجلال الدین. (۱۳۹۴). **نامه باستان**. جلد هفتم. چاپ چهارم. تهران: انتشارات سمت.
- کلباسی، ایران. (۱۳۸۸). **فرهنگ توصیفی گونه‌های زبانی ایران**. چاپ اول. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- کمایی فر، سعیده. (۱۳۸۸). «کاربرد گونه شناسی در اصالت نسخ خطی». **فصلنامه متن پژوهی ادبی** (زبان و ادب پارسی). شماره ۴۰، تابستان، صص: ۱۰۱-۱۱۵.
- محمد پادشاه. (۱۳۶۳). **فرهنگ آندراج**. زیر نظر محمد دبیر سیاقی، دوره ۷جلدی، تهران: انتشارات خیام.
- محمدحسین خلف تبریزی. (۱۳۷۶). **برهان قاطع**. به اهتمام محمد معین. چاپ ششم. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- مدبری، محمود. (۱۳۸۲). «واژه‌های گویشی در مخزن الادویه». **فصلنامه ادب و زبان** (دانشکده ادبیات و علوم انسانی شهید باهنر کرمان). شماره ۱۳، بهار، صص: ۱۸۷-۲۱۲.

